Прошу ніяким світом не думати, що се я розповідаю видумку, або що напис на заголовку сеї повістки — яка-небудь метафора. Ні, діло справді йде про олівець, і то не цілий, а кусник от так, візьмімо, три цалі* (* Ц а л ь — міра довжини, 2,4 см.) завдовжки. А втім, як хто скаже, що півчетверта цаля, то також не піду з ним до війта судитися. Але то знаю добре, що чотирьох цалів завдовжки не тримав. Се міг би я, як кажуть правники, "ствердити головною присягою", або, як кажуть наші ясеничани *(* Ясеничани — селяни села Ясениця Сільна (тепер Дрогобицького району Львівської області).), "побожити й заскаритися, на чім світ стоїть". Півчетверта цаля, не більше, задовгий був герой сеї повістки. Хоть то літ тому чимало, як ми бачилися з ним останній раз, себто — як я бачив його, бо він своїм затемперованим * (* Затемперований — заструганий, загострений) носиком хіба ж міг мене бачити? А притім він цілих півтора дні лежав у моїй шкільній торбі, під книжками, достоту у тьмі кромішній! Аби не збрехати, то буде тому не менше шістнадцяти літ, — доволі часу, щоб забути й про якого щирого приятеля. А я не забув про нього, про півчетверта цаля задовгий кусник олівця, в оправі з темно-червоного дерева, шестигранний і політурований нажовто, з срібним, вибитим написом "Mittel" * (* Середній (нім.).)на тупім кінці; з другого кінця був затемперований, не надто остро, а не надто й тупо, — саме стільки, скільки потрібно для сільського школяра.

В такім виді лежав він одного зимового поранку на снігу на подвір'ї ясеницької школи саме коло стежки, котру протоптали зрана школярі. Се був погідний, чудовий поранок. Мороз потискав, мов скажений; у повітрі літали малесенькі платочки снігу, зовсім прозірчасті, видні тільки по діамантовім блиску, коли в них заломався сонячний промінь. Олівець не застряг у замерзлім іскристім снігу, а лежав зовсім наверха. Його жовта політура полискувалася до сонця, а срібні букви "Mittel" виднілися здалека. Певно, котрийсь школяр, біжучи до школи, загубив його. Він так і лежав, простягнувши свій чорний, заострений носик до стін школи, немов силувався вказати кожному прохожому, що там його належне місце; немов просив своїм срібним поглядом, аби його вийняти з тої хоть

гарної, але дуже холодної постелі і занести до школи, відки широко по селу розлягався гармидер хлопців, що дожидали пана професора.

Скажіть же тепер самі на совість, що би ви зробили, якби вам лучилося побачити такого Mittel'a, і то в подібнім, не зовсім для його "чину" відповіднім положенні? Думаю, що 90 % із вас, не підозріваючи в нім героя не то повістки, але навіть газетярської новинки або мізерного анонса, підняли б його і сховали попросту до кишені. Інші 10 %, запевне, навіть не схилились би по нього.

Я, признатися щиро, належав до тих 90 %, се значить, не підозріваючи нічого злого в олівці, схилився по нього і, не маючи ніде при тілі кишені, вложив його до шкіряної школярської торби, в котрій були мої книжки. Але що при тім було не зовсім звичайного, так се те, що я вельми втішився своєю знахідкою. Я був бідний сільський хлопець і ніколи ще на своїм віці не мав олівця, все мусив писати тим проклятущим гусячим пером, котре так страшно капало, бризкало і порскало під натиском моєї руки. А тепер нараз — я знайшов олівець! Та й ще який гарний! Правда, я бачив його лише мельком, ще як лежав на снігу, бо відтак, ухопивши його в руку, я швидко шусьнув його до торби, немов боячися, щоб сонце, котре так ясно світило, не викрало його з моєї руки. А ще друга цікава штука при тій операції була та, що мені й через голову не перейшло, аби котрий школяр міг був його згубити, — чуєте, — ані через голову мені не перейшло. Де, де, де! Котрий тут у нас школяр губить олівці! То мусив бог зна якийсь незнайомий пан приїздити до професора, — ну, певно, то він, якимось дивним способом загубив той олівець. А може, то був гендляр, котрому професор торік продав корову; може бути, що сей олівець лежав тут іще відторік і ніхто його, бідного, не видів. А може, він упав уночі з неба враз зо снігом? Адже ж бабуня казали, що не раз жаби падуть із неба; чому ж би й олівці не мали падати? Так міркував я, йдучи через подвір'я до школи. Що ж, хіба шестилітньому хлопцеві не вільно так міркувати? А впрочім — ні! Мені дуже сподобався той олівець. Я держав руку в торбі, а він був у моїй руці, я обертав його гранками сюди й туди, старався вгадати його грубість, відновити перед своїми очима його стать, — одним словом, моя

фантазія, мов мотиль коло квітки, невпинно крутилася й шибала коло олівця. Вона насилу відганяла всяку думку, що олівець міг належати котромусь школяру, і що, значить, мені прийдеться віддати його назад властителеві.

В класі повно вже було школярів. Деякі сиділи в лавках і бубоніли завдану лекцію, хвиля від хвилі боязко позираючи на двері, чи не йде професор. Інші, сміліші, ходили пд класу, билися, тручалися поміж лавками, мазали різні дива крейдою на таблиці і стирали їх відтак швидко намоченою шматою, котра служила замість губки. За олівцем ніхто не питав. Се мене дуже врадувало, і я швиденько, немов крадькома, шусьнув у другу лавку і сів на своє звичайне місце. Виймаючи книжку, потрібну для слідуючої години, я почув у торбі брязк олівця об шкіру і весь затремтів — не знаю, чи з радості, чи з якоїсь неясної тривоги.

Ось і професор прийшов, почалася наука. Нічого! Ось і година минула, професор вийшов, крик і гомін почався по-давньому, про олівець ніхто й слова не каже. Я сиджу, оглядаюся довкола і тремчу, мов злодій над краденим добром, боячись, що ось-ось надійде хтось і зажадає від мене олівця. Але ніхто не жадає олівця. Школярі ходять і вчаться, сваволять і товчуться по-давньому. Степан Леськів, мій добрий знайомий, наближується до мене.

— Ов, ти, видно, нині рахунків не вмієш; то-то будеш у шкіру брав! А ще як мені скаже професор бити, ну, майся гаразд, небоже!

Що за збиточник той Степан! Він знає, що рахунки — моя слаба сторона, і любить не раз подрочитися зо мною. Але я знаю добре, що він таки жартом говорить; притім нині я не боюся професора, бо я рахунків (писати цифри до 100) навчився. О, ще й як навчився! А хто вчора цілий день писав пальцем цифри по шибах вікон, покритих густою росою?

— Ну, ну, не дуже ти журися моїми рахунками, — відповів я Степанові. — Уважай лиш, аби ти сам не дістав у шкіру!

Диво дивне, бігме, що диво! Я хотів відповісти Степанові також жартом, з усміхом, ласкаво, — а відповів якось так злісно, гризько * (* Гризько — сердито.), таким понурим голосом, що аж самому стало погано! Ба, я чув навіть, як ціле моє лице налилося кров'ю. Степан стояв хвилю передо мною і, не кажучи нічого більше, дивився на мене зачудуваним поглядом, а далі відійшов, видимо засмучений тим, що вразив мене своїм жартом. Він так мене любив, той лагідний, тихий, услужливий і добрий хлопчина! За що я так гризько відповів йому? За що засмутив його? Він же ж говорив до мене жартом, і я не мав ніякої причини гніватися на нього!

Такі мислі шибли мені через голову, коли Степан пішов і мовчки сів у свою лавку. То був невеличкий, русявий хлопчина-восьмиліток. Його батько, бідний селянин, був сусід мого вуйка, у котрого я жив, тож і оба ми, хлопці, товаришували раз у раз із собою. Степанів батько давніше, кажуть, був багатий чоловік, але великий огонь та всілякі інші нещастя зруйнували його господарство. Він був високий, сильний мужчина, з понурим лицем, раз у раз схиленим у землю, і говорив грубим, різким голосом. Я мимовільно якось боявся його і вважав його жорстоким чоловіком. Зато малий Степан весь удався в матір, тиху, лагідну жінку з ладним іще, добродушним лицем і ясними сивавими очима. Тому-то не раз, стоячи за плотом на пастівнику * (* Пастівник — пасовисько.), підстерігав я, поки старий Леськів вийде з хати, аби бодай на хвилю забігти до Степана, побавитися з ним. Правда, ми не раз і сварилися, як звичайно діти, але ніколи не надовго. Я, гарячіший до сварки, а то й до бійки, звичайно перший був і до перепросин, а Степан, усе однаковий, усміхався так любо, немов хотів сказати:

"А видиш, я то давно знав, що ти не видержиш без мене!"

Але тепер, по що я тепер розгнівався на Степана? Та ні, я чув добре, що я зовсім навіть не розгнівався на нього! Навпаки, його жалібний,

сумний погляд болів мені якось, вертів у моїй дитинячій груді. Я стидався чогось, сам не знаючи чого, і забув про олівець. Аж коли вражіння остигли і проминули і перед собою побачив я торбу, в котрій мої нерви немов чули здалека дотик олівця, тоді знов моя фантазія вернула назад до того предмета і за хвилю про Степана і його сумний погляд я забув зовсім.

Знов увійшов професор, почалася година наукова і поволі проминула; про олівець ніхто ні пари з уст.

Третя година мали бути рахунки. Тота висока і страшна наука відбувалася таким способом, що професор викликував одного до таблиці, казав йому там писати крейдою цифри, а всі інші хлопці мусили ті самі цифри писати на своїх зошитах. Професор раз у раз ходив коло лавок, заглядаючи то тут, то там до зошитів, чи всі пишуть і чи так пишуть, як належиться.

Перед рахунковою годиною почув я в остатній лавці, де сидів Степан, якийсь гамір, якісь тривожні, уривані питання і відповіді, але за загальним гамором не міг розібрати, що се таке. Та все-таки мене щось тьокнуло, якийсь несупокій заворушився в мені. Я подумав собі: не буду тепер виймати олівця, буду писати, як звичайно, пером, хоть і як воно мені обридло.

Ось і професор увійшов. Відітхнувши хвилину при столі, він устав і викликав мене до таблиці. Я вийшов заляканий, тремтячи, бо взагалі писання чи то цифер, чи то букв було для мене твердим горіхом: усякі знаки з-під моїх рук виходили криві, гачкуваті, розлізлі, так що звичайно подобали на старий пліт, у якім кожний кіл стримить у інший бік, а хворостини півперечні стримлять самі по собі, не можучи здибатися з колами. Але що було робити:

викликав професор, треба йти. Я став коло таблиці і взяв у праву руку шмату, а в ліву крейду.

— 35! — крикнув професор і озирнувся на мене. — Ах ти, тумане, а ти як крейду держиш? Лівкутом будеш писати, га?

Я перемінив нещасливі знаряди премудрості в обох руках, відтак підвів праву, як міг, догори і ледве дістав до половини таблиці. Завдання писати на таблиці цифру 35 було дуже трудне, бо приходилося писати самі "скрутні" цифри. Вчора, вправляючися пальцем на шибах у писанні цифр, я довго думав, як би то воно написати оту прокляту трійку, щоб її зладити таку кругленьку і з таким зубчиком на середині? Запитати не було кого, от я й надумав писати її з середини від зубчика, потягнути відси насамперед горішній, а відтак долішній каблучок * (* Каблучок — кружечок.). Так я й навчився писати дома, так само взявся й тепер дрижачою рукою мазгуляти на таблиці. А тут іще, як на нещастя, рука дриголить, сила, якої й так не було много, десь мов замерзла, так що хоть і як мучуся, тиснучи крейду до таблиці, то проклятущі штрихи все виходять такі худі та тонкі, що ледве їх видно. З тяжкою бідою я намалював трійку.

— А що, вже? — кричить професор і обертається до мене.

— Ще... ще ні, — відповідаю я і, обливаючись холодним потом, берусь писати 5, розуміється, знов за власним методом, себто, починаючи здолини.

— Що, що, що? — скрикнув професор і прибіг ближче до мене. — Як ти пишеш, як?

Я мовчав. Дрижача рука дотягла штриха на таблиці. П'ятка подобала радше* (* Радше

— кружечок. швидше.) на Г, ніж на круглочереве, гребнясте 5.

— Ах ти, поросяча почеревино (звичайний титул, яким професор іменував школярів), то ти не знаєш, як пишеться 5?

І, не ждучи відповіді на се питання, професор одною рукою вхопив зі столика широку лінійку, а другою мою руку, з якої вилетіла крейда, і голосний ляск залунав по класі. Долоня моя налилася кров'ю і стала якась ніби грубіла, а попід шкірою немов мурашки забігали. Я, змалу твердий на біль, не заплакав, тільки скривився.

— То не знаєш, як писати 5? Не видів, як я писав? А диви, як пишеться 5, — от так! — і пан професор хопив крейду і з розмахом написав насамперед на таблиці величезну п'ятку, а відтак на моїм лиці таку ж саму (може, не таку правильну й виразну) величезну п'ятку.

— Пиши далі, — крикнув до мене, — 48! Я взяв крейду і почав писати. Професор дивився ще хвилю. Четвірка вдоволила його, і він пішов знов між лавки.

— Чому не пишете? — крикнув він грізно до хлопців, котрі напів з усміхом, а напів з ляком дивилися на те, що діялося при таблиці. На крик професора всі голови нахилилися додолу, мов жито від вітру похиляє додолу пристигаюче важке колосся.

— А ти, старосто, як написав 3? — питає професор одного.

Замість відповіді, замість пояснення — ляск ленією по лапі.

— А то що зверху, над 5?— питає другого.

— Капнуло з пера.

Знов ляск лінійкою по лапі.

— А ти, свату, чому не пишеш? — питає третього.

— Та я... про... прошу пана професора, — чуть крізь сльози голос Степана Леськового.

— Що? — кричить професор гнівно.

— Я десь олівець загубив.

В тій хвилі з моєї руки, не знати чому, випала крейда. Кажу ще раз: не знати чому, бо я був певний, що олівець, який лежав тепер супокійно в моїй торбі, не був Степанів. Ніяким світом! А все-таки при тих його словах я так залудився * (* Залудитись — злякатися.), рука моя так затремтіла, що крейда, мов слиж, виховзла з моїх рук. Щастя моє, що завдана цифра була вже написана, тепер я не зміг би був написати її.

— Так, — крикнув професор, — загубив? Постій-но ти, навчу я тебе!

Чого властиво хотів професор навчити Степана, господь знає. Ми, школярі, знали лиш тільки, що професор два дні тому дуже сварився з Степановим батьком і, видимо, лишень шукав притоки * (* Притока — причіпка, привід.), аби за вітця помститися на хлопцеві; а крім того, ми бачили, що сьогодні професор трохи п'яний і що, значить, без бійки не обійдеться.

— Марш на середину! — крикнув він до Степана. Бідний хлопець, видко, знав, що його жде, і не швидко рушався; професор ухопив його за довге, біляве волосся і виволік насередину.

— Тут стій! А ти, — обертаючись до мене, — написав уже?

— Написав.

— Сідай! А ти йди до таблиці!

При тих словах професор штурхнув Степана. Я легше якось відітхнув, раз тому, що сам сидів на безпечнім місці, а по-друге, тому, бо думав собі, що чень уже Степанові не буде нічого за олівець, коли його професор післав до таблиці, — бо те знав я, що Степан писати вмів. Тільки чуючи, яким гнівним голосом диктував професор Степанові цифри, як лютився, видячи, що Степан пише добре, я чогось боявся. Мені було так тяжко, немов щось шептало мені внутрі, що коли буде що злого Степанові за олівець, то в тім буде й моя вина. Яким способом такі дивні гадки сплелися в моїй голові, не знаю, але те тільки певно, що я тремтів, мов трепетовий * (* Трепетовяй — осиковий. лист.)

Степан пише цифри та й пише, вже записав цілу таблицю, професор раз у раз дивиться на нього, аби зловити його на чім-будь, але годі.

— Досить! — кричить він. — А тепер лягай!

— Та за що, прошу пана професора? — обзивавться Степан.

— Що? За що? Ти ще питаєш? Зараз лягай! Мене щось мов за горло стисло, коли я почув ті слова. Професор шукав різки в останній лавці, а бідний Степан блідий, дрижачи, стоїть при таблиці і мне шмату в руках.

— Та за що мене пан професор хочуть бити? — спитав ще раз Степан крізь сльози, видячи професора, що наближався з різкою в руці-

— Лягай! — крикнув той і, не ждучи далі, вхопив Степана за волосся, перевернув його на крісло і почав щосили швякати різкою. Степан закричав з болю, але крик, бачиться, тільки дужче дразнив оп'янілого професора.

— Аби ти знав на другий раз, як олівці губити! — кричав він задиханим, уриваним голосом, і різка ще сильніше засвистала, оперізуючи тіло бідного Степана.

Що діялося зі мною в тій довгій, страшно важкій хвилі? Перша думка, яка митом шибнула мені через голову, була — встати і сказати, що я всьому винен, що Степанів олівець у мене, що я знайшов його і не віддав Степанові. Але страх перед свистом різки насилу придавив мене до місця, спутав мій язик, стиснув горло мов залізними кліщами. Крик Степана прошибав мені груди. Холодний піт обілляв мене цілого; я виразно чув біль, гострий біль від різки, чув його на цілім тілі і так живо, що всі мої мускули мимоволі корчилися і тремтіли, а в горлі щось захлипало голосно, на цілий клас. Але тривога обдала всіх такою мертвотою, що, незважаючи на гробову тишу, ніхто в класі не чув мойого хлипання.

А професор ще не переставав бити! Вже бідний Степан охрип, лице його посиніло з натуги, пальці судорожне впилися в професорові коліна, ноги кидалися в повітрі, але різка не переставала свистіти в повітрі, а кожний її свист, кожний ляск на грубу полотняну сорочку Степана стрясав і здавлював тридцять дитинячих серць у класі, витискав новий крик болю і розпуки з груді Степана. Я не тямлю вже — ох, і пригадувати не хочу! — що діялося в мені під час тих страшних хвиль, які чуття перелітали по моїм тілі, який біль проникав мої сустави, які мислі шибали по голові. Та ні, — мислей не було ніяких! Я сидів холодний, задубілий, мов камінь! І тепер іще, по шістнадцятьох літах, коли нагадую ту хвилю, бачиться мені, що вона на довгий час оголомшила мене, мов удар каменем по тім'ю, і що будь таких хвиль багато в моїм дитинстві, з мене вийшов би такий самий туман, як ті, котрих бачимо сотки в кожній нижчій школі нашого краю, як ті нещасливі, забиті фізично й духовно діти, котрих нерви відмаленьку притупили страшні, огидні сцени, а голову від шістьох літ задурила професорська дисципліна.

Вкінці стих свист різки. Професор випустив Степана, а той, безсильний, змучений, без духу покотився на поміст. Професор, червоний, мов буряк, кинув різку і сів на крісло, з котрого тільки що скотився Степан. Хвилю віддихав, не кажучи й слова. В цілім класі було

тихо, мертво, сумно. Чути було лишень, як хрипів бідний хлопець, судорожно хлипаючи.

— Не встанеш ти? — прошепотів професор, копаючи його ногою в бік.

Степан по хвилі ледве-ледве підвівся на ноги і став, держачися рукою лавки.

— Марш на місце! А знай, як на другий раз олівці губити!

Степан пішов на місце. В класі знов стало тихо. Професор, видимо, протверезився трохи і почув, що лихо зробив, збивши так хлопця. Він знав, що з Леськовим зачіпатися недобре. Думка про се ще гірше дразнила його, і він схопився і почав мовчки бігати по класу, важко сапаючи.

— А, драби * (* Д р а б — босяк, обідранець.), розбійники!— крикнув на ходу, не знати, чи до нас, дітей, чи до неприсутніх ясеницьких громадян.

Знов довгу хвилю бігає професор по класу, знов сапає і воркоче щось під носом, а далі обертається до нас і кричить:

— Додому!

Але й се, звичайно дуже чудодійне слово, що звіщало нам бодай на день увільнення від ваготи шкільної премудрості, тепер немов до глухих було сказане. Тривога й непевність приголомшили всіх школярів і відібрали їм чуття. Треба було аж другого, голоснішого викрику професора, щоб усі встали до молитви.

Коли по молитві школярі рушилися з лавок і почали виходити з класу, то діялося се без звичайного шуму й товкітні; всі йшли звільна,

боязко позираючи на професора, що стояв при столику, поки всі хлопці не вийшли. Кожний чув себе якось немов придавлений. Степан ішов, хлипаючи, а коли вже коло дверей позирнув на професора, той погрозив йому кулаком. Я йшов майже самий останній, ледве переступаючи ногами. Я боявся і стидався чогось так страшно, що рад би був у тій хвилі запастися під землю. Не знаю, хіба розбійник по сповненім убивстві чує таку ваготу на серці, яку я чув тоді. Особливо на Степана був би я в тій хвилі не поглянув за жодні гроші. Я так живо уявляв собі його біль, — ні, я терпів не менш його, — а тут іще той проклятий внутрішній голос раз у раз шептав мені, що він через мене терпів, що олівець його! Так, тепер уже виразно щось говорило мені, що то його олівець я знайшов! І що би, бачиться, на такий спосіб природніше, як піти тепер до нього і віддати йому згубу! Чи не ще! Так ні! Природно воно видається, але мені тоді, доразу прибитому страхом, жалем і стидом, було зовсім неможливо се зробити. І не то щоб тепер іще я бажав заховати той олівець для себе, — де там! Він тепер ваготів, мов камінь, у моїй торбі, пік мою руку здалека, — я тепер ніяким світом не був би діткнувся його, не був би поглянув на нього! Ще якби хто був силою вирвав у мене торбу і витряс із неї все, так щоб і олівець випав, а Степан відтак міг його взяти, — ах, як би я був радувався такому випадкові! Але так не сталося, — та й не до того було школярам.

Скоро лиш із класу та з професорського подвір'я, всі обступили ще хлипаючого Степана і почали його розпитувати, як і де загубив він олівець, який то був олівець; деякі голосно відказували на професора, інші жалували Степана і говорили йому, аби конче пожалувався татуневі.

— Або я-а знаю, де я за-агубив, — хлипав Степан. — Але що мені тепер та-атуньо скажуть! Іно що мені позаавчора купили в місті, а я-а загубив! Ой, ой, ой! — заплакав бідний хлопець, що боявся вітця не менше, як професора.

— Та не плач, дурний, не бійся, — потішали хлопщ, хоть, певно, ні один із них не рад би був бути в Степановій шкірі.

— Ага, не пла-ач! — відповів сумно Степан. — Та вони мене за-аб'ють за олівець! Шість кре-ейцарів, кажуть,заплатили за нього в місті... "А як мені, — кажуть, — де загубиш, то шкіра не твоя, чуєш!.." Ой, ой, ой!*.

Я не міг слухати тої бесіди. Кожне Степанове слово кололо мене, мов будяки. Я побіг швидко додому, весь дрижачи, блідий і задиханий.

— О, ти вже, певно, десь бився з хлопчиськами!— крикнула при моїм вході на мене тітка. — Що такий приходиш задиханий, як той пес гінчий! Ах ти, драбе якийсь, непотрібе, нездаро, нуждо якась несосвітенна!

Тітка була ще дівчина двадцяти кількох літ віку. Вона була "дуже добра", — бодай се можна було сказати про її язик, який не любив ніколи "дармо хліб їсти" і якому ніколи не хибло * (* Не х и б л о — не бражувало) слів.

Я повісив торбу з книжками на кульці і сів їсти, не кажучи й слова. Попоївши, я сів коло стола і взяв книжку, не по те, щоб учитися, що там на завтра було завдано, — де мені було до вчення! Я сидів над книжкою, мов пень, і сотий раз прочитував усе одні й ті самі слова, не тямлячи, що читаю і до чого се йде. Я силувався не думати про Степана, про професора, про старого Леськового, але їх лиця раз у раз сунулися мені на думку, проймали мене холодом, гризли і турбували, мов грішника згадки про давні проступки. Я так бажав, аби враз настав вечір, але вечір, мов заклятий, не приходив. Я боявся поглянути на торбу з олівцем, немов се була не торба, а страшна нора, і не олівець, а гадина.

Як я перемучився, поки не настав вечір, не буду розказувати. Які страшні сни снилися мені вночі, як я кричав, утікав ніби, ховався, як за мною бігали та літали ящірки з острою мордою і з великим написом "Mittel" на хребті, як мене колодо терня з жовтою блискучою корою і шестигранними кільцями, затемперованими при кінці, — се також нехай тоне в криниці забуття. Досить того, що, вставши рано, я був мов збитий

або зварений у поливанниці * (* Поливанниця — полив'яна миска.), а тітка вдодатку насварила на мене, що я всю ніч метався та верещав, не даючи їй спати.

Рано, заким іще я пішов до школи, вуйко приходить із села і, скинувши грубі, суконні рукавиці з рук, зачинав розповідати про різні сільські новини.

— А за що то вчора професор так Леськового Степана збив? — питає вуйко нараз мене. Те питання страшно перепудило * (* Перепудити — перелякати.) мене, немовби хто обілляв мене окропом.

— Та... та... та... каже, що десь за... за... за...

— Що ти, говорити не вмієш, чи що? — крикнула збоку тітка. — Ну, та що там такого сталося із Степаном? — запитала вуйка.

— Та так там його вчора професор збив за якийсь олівець, що ледве живий приліз додому.

— Та який олівець?

— А во, купив йому отець у понеділок олівець, а він учора загубив. Професор п'яний, та й ну ж хлопця бити, ніби він тому що винен. Чуєте, ледве бідний хлопчисько додому доліз. А тут іще прийшов та й повідає, а старий ведмідь сказився та бий дитину! За волосся, та під ноги, та обцасами!..* (* О б ц а с — каблук.) Господи! Стара в плач та в крик, хлопець умлів, ледве водою відилляли, тепер, кажуть, лежить, рушитися не може! Що то, так дитину скатувати!..

Ще вуйко не скінчив, коли я розплакався вголос і перервав його бесіду.

— А тобі що? — спитав вуйко зачудуваний.

— Чи ти вдурів, хлопче, чи що? — крикнула тітка.

— Я... я... я... — пролепотів я, плачучи, але хлипання не дало мені докінчити бесіди.

— Ну, що, що, кажи! — промовив вуйко ласкаво.

— Я... знайшов... Степанів олівець!

— Знайшов? Де? Коли?

— Вчора, перед школою на снігу, — проговорив я вже сміліше.

— Ну, і чому ж ти не віддав Степанові?

— Я не знав, що то його, а він не допитувався.

— А потому, по школі?

— Я... я боявся.

— Боявся? Та якого дідька лабатого? * (* Лабатий — клишоногий.) — спитала тітка, але я не відповів нічого на те питання.

— Ну, і де ж той олівець?

— Та в торбі.

Вуйко позирнув до торби і вийняв нещасливий олівець. Я не смів позирнути на нього.

— Ну, дивіться, люди добрі, та й за таку дурницю так хлопця збили! Пощезали би один з другим!

Вуйко сплюнув і вийшов, узявши олівець із собою. Мене тітка випхнула до школи. Я ще хлипав по дорозі, а сльози текли мені без моєї волі по лиці, хоч на душі стало далеко легше.

Того дня і цілий слідуючий тиждень Степан не приходив до школи, лежав слабий. Ба, на другий тиждень заслаб щось напруго * (* Напруго — раптом.) й професор: вуйко догадувався, що, певно, його старий Леськів мусив добре "обломити". Чи воно так було, чи ні, того я докладно не дізнався-досить того, що Степана я після того не бачив цілі дві неділі. Ах, як я тепер боявся з ним здибатись! Як часто я бачив у неспокійних снах його добре, тихе лице, сине ще від побоїв, зболіле й марне, — яким важким докором гляділи на мене його сиві добродушні очі! Але коли я побачився з ним, коли почув його голос, то всі муки, весь неспокій перебутих днів немов віджили одним разом у моїй душі, — але тільки на хвилю. Степан тепер був уже здоров і веселий по-давньому, заговорив до мене добродушно, мов нічого й не було між нами; про олівець ані споминки. Чи він не знав про те, що то я мав його олівець у себе і стався причиною його болю? Не відаю. Досить того, що ніколи потім про олівець між нами не було бесіди.

Прошу ніяким світом не думати, що се я розповідаю видумку, або що напис на заголовку сеї повістки — яка-небудь метафора. Ні, діло справді йде про олівець, і то не цілий, а кусник от так, візьмімо, три цалі* (* Ц а л ь — міра довжини, 2,4 см.) завдовжки. А втім, як хто скаже, що півчетверта цаля, то також не піду з ним до війта судитися. Але то знаю добре, що чотирьох цалів завдовжки не тримав. Се міг би я, як кажуть правники, "ствердити головною присягою", або, як кажуть наші ясеничани *(* Ясеничани — селяни села Ясениця Сільна (тепер Дрогобицького району Львівської області).), "побожити й заскаритися, на чім світ стоїть". Півчетверта цаля, не більше, задовгий був герой сеї повістки. Хоть то літ тому чимало, як ми бачилися з ним останній раз, себто — як я бачив його, бо він своїм затемпероваим * (* Затемперований — заструганий, загострений) носиком хіба ж міг мене бачити? А притім він цілих півтора дні лежав у моїй шкільній торбі, під книжками, достоту у тьмі кромішній! Аби не збрехати, то буде тому не

менше шістнадцяти літ, — доволі часу, щоб забути й про якого щирого приятеля. А я не забув про нього, про півчетверта цаля задовгий кусник олівця, в оправі з темно-червоного дерева, шестигранний і політурований нажовто, з срібним, вибитим написом "Mittel" * (* Середній (нім.).)на тупім кінці; з другого кінця був затемперований, не надто остро, а не надто й тупо, — саме стільки, скільки потрібно для сільського школяра.

В такім виді лежав він одного зимового поранку на снігу на подвір'ї ясеницької школи саме коло стежки, котру протоптали зрана школярі. Се був погідний, чудовий поранок. Мороз потискав, мов скажений; у повітрі літали малесенькі платочки снігу, зовсім прозірчасті, видні тільки по діамантовім блиску, коли в них заломався сонячний промінь. Олівець не застряг у замерзлім іскристім снігу, а лежав зовсім наверха. Його жовта політура полискувалася до сонця, а срібні букви "Mittel" виднілися здалека. Певно, котрийсь школяр, біжучи до школи, загубив його. Він так і лежав, простягнувши свій чорний, заострений носик до стін школи, немов силувався вказати кожному прохожому, що там його належне місце; немов просив своїм срібним поглядом, аби його вийняти з тої хоть гарної, але дуже холодної постелі і занести до школи, відки широко по селу розлягався гармидер хлопців, що дожидали пана професора.

Скажіть же тепер самі на совість, що би ви зробили, якби вам лучилося побачити такого Mittel'а, і то в подібнім, не зовсім для його "чину" відповіднім положенні? Думаю, що 90 % із вас, не підозріваючи в нім героя не то повістки, але навіть газетярської новинки або мізерного анонса, підняли б його і сховали попросту до кишені. Інші 10 %, запевне, навіть не схилились би по нього.

Я, признатися щиро, належав до тих 90 %, се значить, не підозріваючи нічого злого в олівці, схилився по нього і, не маючи ніде при тілі кишені, вложив його до шкіряної школярської торби, в котрій були мої книжки. Але що при тім було не зовсім звичайного, так се те, що я вельми втішився своєю знахідкою. Я був бідний сільський хлопець і ніколи ще на своїм віці не мав олівця, все мусив писати тим

проклятущим гусячим пером, котре так страшно капало, бризкало і порскало під натиском моєї руки. А тепер нараз — я знайшов олівець! Та й ще який гарний! Правда, я бачив його лише мельком, ще як лежав на снігу, бо відтак, ухопивши його в руку, я швидко шусьнув його до торби, немов боячися, щоб сонце, котре так ясно світило, не викрало його з моєї руки. А ще друга цікава штука при тій операції була та, що мені й через голову не перейшло, аби котрий школяр міг був його згубити, — чуєте, — ані через голову мені не перейшло. Де, де, де! Котрий тут у нас школяр губить олівці! То мусив бог зна якийсь незнайомий пан приїздити до професора, — ну, певно, то він, якимось дивним способом загубив той олівець. А може, то був гендляр, котрому професор торік продав корову; може бути, що сей олівець лежав тут іще відторік і ніхто його, бідного, не видів. А може, він упав уночі з неба враз зо снігом? Адже ж бабуня казали, що не раз жаби падуть із неба; чому ж би й олівці не мали падати? Так міркував я, йдучи через подвір'я до школи. Що ж, хіба шестилітньому хлопцеві не вільно так міркувати? А впрочім — ні! Мені дуже сподобався той олівець. Я держав руку в торбі, а він був у моїй руці, я обертав його гранками сюди й туди, старався вгадати його грубість, відновити перед своїми очима його стать, — одним словом, моя фантазія, мов мотиль коло квітки, невпинно крутилася й шибала коло олівця. Вона насилу відганяла всяку думку, що олівець міг належати котромусь школяру, і що, значить, мені прийдеться віддати його назад властителеві.

В класі повно вже було школярів. Деякі сиділи в лавках і бубоніли завдану лекцію, хвиля від хвилі боязко позираючи на двері, чи не йде професор. Інші, сміліші, ходили пд класу, билися, тручалися поміж лавками, мазали різні дива крейдою на таблиці і стирали їх відтак швидко намоченою шматою, котра служила замість губки. За олівцем ніхто не питав. Се мене дуже врадувало, і я швиденько, немов крадькома, шусьнув у другу лавку і сів на своє звичайне місце. Виймаючи книжку, потрібну для слідуючої години, я почув у торбі брязк олівця об шкіру і весь затремтів — не знаю, чи з радості, чи з якоїсь неясної тривоги.

Ось і професор прийшов, почалася наука. Нічого! Ось і година минула, професор вийшов, крик і гомін почався по-давньому, про олівець ніхто й слова не каже. Я сиджу, оглядаюся довкола і тремчу, мов злодій над краденим добром, боячись, що ось-ось надійде хтось і зажадає від мене олівця. Але ніхто не жадає олівця. Школярі ходять і вчаться, сваволять і товчуться по-давньому. Степан Леськів, мій добрий знайомий, наближується до мене.

— Ов, ти, видно, нині рахунків не вмієш; то-то будеш у шкіру брав! А ще як мені скаже професор бити, ну, майся гаразд, небоже!

Що за збиточник той Степан! Він знає, що рахунки — моя слаба сторона, і любить не раз подрочитися зо мною. Але я знаю добре, що він таки жартом говорить; притім нині я не боюся професора, бо я рахунків (писати цифри до 100) навчився. О, ще й як навчився! А хто вчора цілий день писав пальцем цифри по шибах вікон, покритих густою росою?

— Ну, ну, не дуже ти журися моїми рахунками, — відповів я Степанові. — Уважай лиш, аби ти сам не дістав у шкіру!

Диво дивне, бігме, що диво! Я хотів відповісти Степанові також жартом, з усміхом, ласкаво, — а відповів якось так злісно, гризько * (* Гризько — сердито.), таким понурим голосом, що аж самому стало погано! Ба, я чув навіть, як ціле моє лице налилося кров'ю. Степан стояв хвилю передо мною і, не кажучи нічого більше, дивився на мене зачудуваним поглядом, а далі відійшов, видимо засмучений тим, що вразив мене своїм жартом. Він так мене любив, той лагідний, тихий, услужливий і добрий хлопчина! За що я так гризько відповів йому? За що засмутив його? Він же ж говорив до мене жартом, і я не мав ніякої причини гніватися на нього!

Такі мислі шибли мені через голову, коли Степан пішов і мовчки сів у свою лавку. То був невеличкий, русявий хлопчина-восьмиліток. Його батько, бідний селянин, був сусід мого вуйка, у котрого я жив, тож і оба

ми, хлопці, товаришували раз у раз із собою. Степанів батько давніше, кажуть, був багатий чоловік, але великий огонь та всілякі інші нещастя зруйнували його господарство. Він був високий, сильний мужчина, з понурим лицем, раз у раз схиленим у землю, і говорив грубим, різким голосом. Я мимовільно якось боявся його і вважав його жорстоким чоловіком. Зато малий Степан весь удався в матір, тиху, лагідну жінку з ладним іще, добродушним лицем і ясними сивавими очима. Тому-то не раз, стоячи за плотом на пастівнику * (* Пастівник — пасовисько.), підстерігав я, поки старий Леськів вийде з хати, аби бодай на хвилю забігти до Степана, побавитися з ним. Правда, ми не раз і сварилися, як звичайно діти, але ніколи не надовго. Я, гарячіший до сварки, а то й до бійки, звичайно перший був і до перепросин, а Степан, усе однаковий, усміхався так любо, немов хотів сказати:

"А видиш, я то давно знав, що ти не видержиш без мене!"

Але тепер, по що я тепер розгнівався на Степана? Та ні, я чув добре, що я зовсім навіть не розгнівався на нього! Навпаки, його жалібний, сумний погляд болів мені якось, вертів у моїй дитинячій груді. Я стидався чогось, сам не знаючи чого, і забув про олівець. Аж коли вражіння остигли і проминули і перед собою побачив я торбу, в котрій мої нерви немов чули здалека дотик олівця, тоді знов моя фантазія вернула назад до того предмета і за хвилю про Степана і його сумний погляд я забув зовсім.

Знов увійшов професор, почалася година наукова і поволі проминула; про олівець ніхто ні пари з уст.

Третя година мали бути рахунки. Тота висока і страшна наука відбувалася таким способом, що професор викликував одного до таблиці, казав йому там писати крейдою цифри, а всі інші хлопці мусили ті самі цифри писати на своїх зошитах. Професор раз у раз ходив коло лавок, заглядаючи то тут, то там до зошитів, чи всі пишуть і чи так пишуть, як належиться.

Перед рахунковою годиною почув я в остатній лавці, де сидів Степан, якийсь гамір, якісь тривожні, уривані питання і відповіді, але за загальним гамором не міг розібрати, що се таке. Та все-таки мене щось тьокнуло, якийсь несупокій заворушився в мені. Я подумав собі: не буду тепер виймати олівця, буду писати, як звичайно, пером, хоть і як воно мені обридло.

Ось і професор увійшов. Відітхнувши хвилину при столі, він устав і викликав мене до таблиці. Я вийшов заляканий, тремтячи, бо взагалі писання чи то цифер, чи то букв було для мене твердим горіхом: усякі знаки з-під моїх рук виходили криві, гачкуваті, розлізлі, так що звичайно подобали на старий пліт, у якім кожний кіл стримить у інший бік, а хворостини півперечні стримлять самі по собі, не можучи здибатися з колами. Але що було робити:

викликав професор, треба йти. Я став коло таблиці і взяв у праву руку шмату, а в ліву крейду.

— 35! — крикнув професор і озирнувся на мене. — Ах ти, тумане, а ти як крейду держиш? Лівкутом будеш писати, га?

Я перемінив нещасливі знаряди премудрості в обох руках, відтак підвів праву, як міг, догори і ледве дістав до половини таблиці. Завдання писати на таблиці цифру 35 було дуже трудне, бо приходилося писати самі "скрутні" цифри. Вчора, вправляючися пальцем на шибах у писанні цифр, я довго думав, як би то воно написати оту прокляту трійку, щоб її зладити таку кругленьку і з таким зубчиком на середині? Запитати не було кого, от я й надумав писати її з середини від зубчика, потягнути відси насамперед горішній, а відтак долішній каблучок * (* Каблучок — кружечок.). Так я й навчився писати дома, так само взявся й тепер дрижачою рукою мазгуляти на таблиці. А тут іще, як на нещастя, рука дриголить, сила, якої й так не було много, десь мов замерзла, так що хоть і як мучуся, тиснучи крейду до таблиці, то проклятущі штрихи все виходять такі худі та тонкі, що ледве їх видно. З тяжкою бідою я намалював трійку.

— А що, вже? — кричить професор і обертається до мене.

— Ще... ще ні, — відповідаю я і, обливаючись холодним потом, берусь писати 5, розуміється, знов за власним методом, себто, починаючи здолини.

— Що, що, що? — скрикнув професор і прибіг ближче до мене. — Як ти пишеш, як?

Я мовчав. Дрижача рука дотягла штриха на таблиці. П'ятка подобала радше* (* Радше

— кружечок. швидше.) на Г, ніж на круглочереве, гребнясте 5.

— Ах ти, поросяча почеревино (звичайний титул, яким професор іменував школярів), то ти не знаєш, як пишеться 5?

І, не ждучи відповіді на се питання, професор одною рукою вхопив зі столика широку лінійку, а другою мою руку, з якої вилетіла крейда, і голосний ляск залунав по класі. Долоня моя налилася кров'ю і стала якась ніби грубіла, а попід шкірою немов мурашки забігали. Я, змалу твердий на біль, не заплакав, тільки скривився.

— То не знаєш, як писати 5? Не видів, як я писав? А диви, як пишеться 5, — от так! — і пан професор хопив крейду і з розмахом написав насамперед на таблиці величезну п'ятку, а відтак на моїм лиці таку ж саму (може, не таку правильну й виразну) величезну п'ятку.

— Пиши далі, — крикнув до мене, — 48! Я взяв крейду і почав писати. Професор дивився ще хвилю. Четвірка вдоволила його, і він пішов знов між лавки.

— Чому не пишете? — крикнув він грізно до хлопців, котрі напів з усміхом, а напів з ляком дивилися на те, що діялося при таблиці. На крик

професора всі голови нахилилися додолу, мов жито від вітру похиляє додолу пристигаюче важке колосся.

— А ти, старосто, як написав 3? — питає професор одного.

Замість відповіді, замість пояснення — ляск ленією по лапі.

— А то що зверху, над 5?— питає другого.

— Капнуло з пера.

Знов ляск лінійкою по лапі.

— А ти, свату, чому не пишеш? — питає третього.

— Та я... про... прошу пана професора, — чуть крізь сльози голос Степана Леськового.

— Що? — кричить професор гнівно.

— Я десь олівець загубив.

В тій хвилі з моєї руки, не знати чому, випала крейда. Кажу ще раз: не знати чому, бо я був певний, що олівець, який лежав тепер супокійно в моїй торбі, не був Степанів. Ніяким світом! А все-таки при тих його словах я так залудився * (* Залудитись — злякатися.), рука моя так затремтіла, що крейда, мов слиж, виховзла з моїх рук. Щастя моє, що завдана цифра була вже написана, тепер я не зміг би був написати її.

— Так, — крикнув професор, — загубив? Постій-но ти, навчу я тебе!

Чого властиво хотів професор навчити Степана, господь знає. Ми, школярі, знали лиш тільки, що професор два дні тому дуже сварився з

Степановим батьком і, видимо, лишень шукав притоки * (* Притока — причіпка, привід.), аби за вітця помститися на хлопцеві; а крім того, ми бачили, що сьогодні професор трохи п'яний і що, значить, без бійки не обійдеться.

— Марш на середину! — крикнув він до Степана. Бідний хлопець, видко, знав, що його жде, і не швидко рушався; професор ухопив його за довге, біляве волосся і виволік насередину.

— Тут стій! А ти, — обертаючись до мене, — написав уже?

— Написав.

— Сідай! А ти йди до таблиці!

При тих словах професор штурхнув Степана. Я легше якось відітхнув, раз тому, що сам сидів на безпечнім місці, а по-друге, тому, бо думав собі, що чень уже Степанові не буде нічого за олівець, коли його професор післав до таблиці, — бо те знав я, що Степан писати вмів. Тільки чуючи, яким гнівним голосом диктував професор Степанові цифри, як лютився, видячи, що Степан пише добре, я чогось боявся. Мені було так тяжко, немов щось шептало мені внутрі, що коли буде що злого Степанові за олівець, то в тім буде й моя вина. Яким способом такі дивні гадки сплелися в моїй голові, не знаю, але те тільки певно, що я тремтів, мов трепетовий * (* Трепетовяй — осиковий. лист.)

Степан пише цифри та й пише, вже записав цілу таблицю, професор раз у раз дивиться на нього, аби зловити його на чім-будь, але годі.

— Досить! — кричить він. — А тепер лягай!

— Та за що, прошу пана професора? — обзиватьсяся Степан.

— Що? За що? Ти ще питаєш? Зараз лягай! Мене щось мов за горло стисло, коли я почув ті слова. Професор шукав різки в останній лавці, а бідний Степан блідий, дрижачи, стоїть при таблиці і мне шмату в руках.

— Та за що мене пан професор хочуть бити? — спитав ще раз Степан крізь сльози, видячи професора, що наближався з різкою в руці-

— Лягай! — крикнув той і, не ждучи далі, вхопив Степана за волосся, перевернув його на крісло і почав щосили швякати різкою. Степан закричав з болю, але крик, бачиться, тільки дужче дразнив оп'янілого професора.

— Аби ти знав на другий раз, як олівці губити! — кричав він задиханим, уриваним голосом, і різка ще сильніше засвистала, оперізуючи тіло бідного Степана.

Що діялося зі мною в тій довгій, страшно важкій хвилі? Перша думка, яка митом шибнула мені через голову, була — встати і сказати, що я всьому винен, що Степанів олівець у мене, що я знайшов його і не віддав Степанові. Але страх перед свистом різки насилу придавив мене до місця, спутав мій язик, стиснув горло мов залізними кліщами. Крик Степана прошибав мені груди. Холодний піт обілляв мене цілого; я виразно чув біль, гострий біль від різки, чув його на цілім тілі і так живо, що всі мої мускули мимоволі корчилися і тремтіли, а в горлі щось захлипало голосно, на цілий клас. Але тривога обдала всіх такою мертвотою, що, незважаючи на гробову тишу, ніхто в класі не чув мойого хлипання.

А професор ще не переставав бити! Вже бідний Степан охрип, лице його посиніло з натуги, пальці судорожне впилися в професорові коліна, ноги кидалися в повітрі, але різка не переставала свистіти в повітрі, а кожний її свист, кожний ляск на грубу полотняну сорочку Степана стрясав і здавлював тридцять дитинячих серць у класі, витискав новий крик болю і розпуки з груді Степана. Я не тямлю вже — ох, і

пригадувати не хочу! — що діялося в мені під час тих страшних хвиль, які чуття перелітали по моїм тілі, який біль проникав мої сустави, які мислі шибали по голові. Та ні, — мислей не було ніяких! Я сидів холодний, задубілий, мов камінь! І тепер іще, по шістнадцятьох літах, коли нагадую ту хвилю, бачиться мені, що вона на довгий час оголомшила мене, мов удар каменем по тім'ю, і що будь таких хвиль багато в моїм дитинстві, з мене вийшов би такий самий туман, як ті, котрих бачимо сотки в кожній нижчій школі нашого краю, як ті нещасливі, забиті фізично й духовно діти, котрих нерви відмаленьку притупили страшні, огидні сцени, а голову від шістьох літ задурила професорська дисципліна.

Вкінці стих свист різки. Професор випустив Степана, а той, безсильний, змучений, без духу покотився на поміст. Професор, червоний, мов буряк, кинув різку і сів на крісло, з котрого тільки що скотився Степан. Хвилю віддихав, не кажучи й слова. В цілім класі було тихо, мертво, сумно. Чути було лишень, як хрипів бідний хлопець, судорожно хлипаючи.

— Не встанеш ти? — прошепотів професор, копаючи його ногою в бік.

Степан по хвилі ледве-ледве підвівся на ноги і став, держачися рукою лавки.

— Марш на місце! А знай, як на другий раз олівці губити!

Степан пішов на місце. В класі знов стало тихо. Професор, видимо, протверезився трохи і почув, що лихо зробив, збивши так хлопця. Він знав, що з Леськовим зачіпатися недобре. Думка про се ще гірше дразнила його, і він схопився і почав мовчки бігати по класу, важко сапаючи.

— А, драби * (* Д р а б — босяк, обідранець.), розбійники!— крикнув на ходу, не знати, чи до нас, дітей, чи до неприсутніх ясеницьких громадян.

Знов довгу хвилю бігає професор по класу, знов сапає і воркоче щось під носом, а далі обертається до нас і кричить:

— Додому!

Але й се, звичайно дуже чудодійне слово, що звіщало нам бодай на день увільнення від ваготи шкільної премудрості, тепер немов до глухих було сказане. Тривога й непевність приголомшили всіх школярів і відібрали їм чуття. Треба було аж другого, голоснішого викрику професора, щоб усі встали до молитви.

Коли по молитві школярі рушилися з лавок і почали виходити з класу, то діялося се без звичайного шуму й товкітні; всі йшли звільна, боязко позираючи на професора, що стояв при столику, поки всі хлопці не вийшли. Кожний чув себе якось немов придавлений. Степан ішов, хлипаючи, а коли вже коло дверей позирнув на професора, той погрозив йому кулаком. Я йшов майже самий останній, ледве переступаючи ногами. Я боявся і стидався чогось так страшно, що рад би був у тій хвилі запастися під землю. Не знаю, хіба розбійник по сповненім убивстві чує таку ваготу на серці, яку я чув тоді. Особливо на Степана був би я в тій хвилі не поглянув за жодні гроші. Я так живо уявляв собі його біль, — ні, я терпів не менш його, — а тут іще той проклятий внутрішній голос раз у раз шептав мені, що він через мене терпів, що олівець його! Так, тепер уже виразно щось говорило мені, що то його олівець я знайшов! І що би, бачиться, на такий спосіб природніше, як піти тепер до нього і віддати йому згубу! Чи не ще! Так ні! Природно воно видається, але мені тоді, доразу прибитому страхом, жалем і стидом, було зовсім неможливо се зробити. І не то щоб тепер іще я бажав заховати той олівець для себе, — де там! Він тепер ваготів, мов камінь, у моїй торбі, пік мою руку здалека, — я тепер ніяким світом не був би діткнувся його, не був би поглянув на нього! Ще якби хто був

силою вирвав у мене торбу і витряс із неї все, так щоб і олівець випав, а Степан відтак міг його взяти, — ах, як би я був радувався такому випадкові! Але так не сталося, — та й не до того було школярам.

Скоро лиш із класу та з професорського подвір'я, всі обступили ще хлипаючого Степана і почали його розпитувати, як і де загубив він олівець, який то був олівець; деякі голосно відказували на професора, інші жалували Степана і говорили йому, аби конче пожалувався татуневі.

— Або я-а знаю, де я за-агубив, — хлипав Степан. — Але що мені тепер та-атуньо скажуть! Іно що мені позаавчора купили в місті, а я-а загубив! Ой, ой, ой! — заплакав бідний хлопець, що боявся вітця не менше, як професора.

— Та не плач, дурний, не бійся, — потішали хлопщ, хоть, певно, ні один із них не рад би був бути в Степановій шкірі.

— Ага, не пла-ач! — відповів сумно Степан. — Та вони мене за-аб'ють за олівець! Шість кре-ейцарів, кажуть,заплатили за нього в місті... "А як мені, — кажуть, — де загубиш, то шкіра не твоя, чуєш!.." Ой, ой, ой!*.

Я не міг слухати тої бесіди. Кожне Степанове слово кололо мене, мов будяки. Я побіг швидко додому, весь дрижачи, блідий і задиханий.

— О, ти вже, певно, десь бився з хлопчиськами!— крикнула при моїм вході на мене тітка. — Що такий приходиш задиханий, як той пес гінчий! Ах ти, драбе якийсь, непотрібе, нездаро, нуждо якась несосвітенна!

Тітка була ще дівчина двадцяти кількох літ віку. Вона була "дуже добра", — бодай се можна було сказати про її язик, який не любив ніколи "дармо хліб їсти" і якому ніколи не хибло * (* Не х и б л о — не бражувало) слів.

Я повісив торбу з книжками на кульці і сів їсти, не кажучи й слова. Попоївши, я сів коло стола і взяв книжку, не по те, щоб учитися, що там на завтра було завдано, — де мені було до вчення! Я сидів над книжкою, мов пень, і сотий раз прочитував усе одні й ті самі слова, не тямлячи, що читаю і до чого се йде. Я силувався не думати про Степана, про професора, про старого Леськового, але їх лиця раз у раз сунулися мені на думку, проймали мене холодом, гризли і турбували, мов грішника згадки про давні проступки. Я так бажав, аби враз настав вечір, але вечір, мов заклятий, не приходив. Я боявся поглянути на торбу з олівцем, немов се була не торба, а страшна нора, і не олівець, а гадина.

Як я перемучився, поки не настав вечір, не буду розказувати. Які страшні сни снилися мені вночі, як я кричав, утікав ніби, ховався, як за мною бігали та літали ящірки з острою мордою і з великим написом "Mittel" на хребті, як мене колодо терня з жовтою блискучою корою і шестигранними кільцями, затемперованими при кінці, — се також нехай тоне в криниці забуття. Досить того, що, вставши рано, я був мов збитий або зварений у поливанниці * (* Поливанниця — полив'яна миска.), а тітка вдодатку насварила на мене, що я всю ніч метався та верещав, не даючи їй спати.

Рано, заким іще я пішов до школи, вуйко приходить із села і, скинувши грубі, суконні рукавиці з рук, зачинав розповідати про різні сільські новини.

— А за що то вчора професор так Леськового Степана збив? — питає вуйко нараз мене. Те питання страшно перепудило * (* Перепудити — перелякати.) мене, немовби хто обілляв мене окропом.

— Та... та... та... каже, що десь за... за... за...

— Що ти, говорити не вмієш, чи що? — крикнула збоку тітка. — Ну, та що там такого сталося із Степаном? — запитала вуйка.

— Та так там його вчора професор збив за якийсь олівець, що ледве живий приліз додому.

— Та який олівець?

— А во, купив йому отець у понеділок олівець, а він учора загубив. Професор п'яний, та й ну ж хлопця бити, ніби він тому що винен. Чуєте, ледве бідний хлопчисько додому доліз. А тут іще прийшов та й повідає, а старий ведмідь сказився та бий дитину! За волосся, та під ноги, та обцасами!..* (* О б ц а с — каблук.) Господи! Стара в плач та в крик, хлопець умлів, ледве водою віділляли, тепер, кажуть, лежить, рушитися не може! Що то, так дитину скатувати!..

Ще вуйко не скінчив, коли я розплакався вголос і перервав його бесіду.

— А тобі що? — спитав вуйко зачудуваний.

— Чи ти вдурів, хлопче, чи що? — крикнула тітка.

— Я... я... я... — пролепотів я, плачучи, але хлипання не дало мені докінчити бесіди.

— Ну, що, що, кажи! — промовив вуйко ласкаво.

— Я... знайшов... Степанів олівець!

— Знайшов? Де? Коли?

— Вчора, перед школою на снігу, — проговорив я вже сміліше.

— Ну, і чому ж ти не віддав Степанові?

— Я не знав, що то його, а він не допитувався.

— А потому, по школі?

— Я... я боявся.

— Боявся? Та якого дідька лабатого? * (* Лабатий — клишоногий.) — спитала тітка, але я не відповів нічого на те питання.

— Ну, і де ж той олівець?

— Та в торбі.

Вуйко позирнув до торби і вийняв нещасливий олівець. Я не смів позирнути на нього.

— Ну, дивіться, люди добрі, та й за таку дурницю так хлопця збили! Пощезали би один з другим!

Вуйко сплюнув і вийшов, узявши олівець із собою. Мене тітка випхнула до школи. Я ще хлипав по дорозі, а сльози текли мені без моєї волі по лиці, хоч на душі стало далеко легше.

Того дня і цілий слідуючий тиждень Степан не приходив до школи, лежав слабий. Ба, на другий тиждень заслаб щось напруго * (* Напруго — раптом.) й професор: вуйко догадувався, що, певно, його старий Леськів мусив добре "обломити". Чи воно так було, чи ні, того я докладно не дізнався-досить того, що Степана я після того не бачив цілі дві неділі. Ах, як я тепер боявся з ним здибатись! Як часто я бачив у неспокійних снах його добре, тихе лице, сине ще від побоїв, зболіле й марне, — яким важким докором гляділи на мене його сиві добродушні очі! Але коли я побачився з ним, коли почув його голос, то всі муки, весь неспокій перебутих днів немов віджили одним разом у моїй душі, — але тільки на хвилю. Степан тепер був уже здоров і веселий по-давньому,

заговорив до мене добродушно, мов нічого й не було між нами; про олівець ані споминки. Чи він не знав про те, що то я мав його олівець у себе і стався причиною його болю? Не відаю. Досить того, що ніколи потім про олівець між нами не було бесіди.